

Huszár Ágnes

Moritz Gottlieb Saphir

Egy elfeledett magyar zsidó író

Az alcím minden szava igaz, mégis némi magyarázatra szorul. Moritz Gottlieb Saphir (1795–1858) Lovasberényben született, és a Bécs melletti Badenben halt meg. Magyarországon született tehát, és beszélt is magyarul, erről tanúskodik például itt közreadott *Magyar vagyok!* című írása is. Írásainak nyelve azonban a német, ritkábban a hozzá nagyon közel álló jiddis. Saphir tehát egy magyar származású, de német nyelven alkotó író volt.

Saphir zsidó családban született, de 1832-ben kikeresztelkedett, csatlakozott az evangélikus egyházhoz. Sírját Bécs ötödik kerületében, a matzleinsdorfi evangélikus temetőben találhatjuk. Kikeresztelkedésének gyaníthatóan pragmatikus (megélhetési, beilleszkedési) okai lehettek, erre utal a Heinével és Börnével folytatott beszélgetés is a közölt életrajzi töredékben.

Saphirt a magyar köztudat csakugyan elfelejtette, bár magyarra fordított írásait több fővárosi és vidéki folyóirat is közölte a tizenkilencedik század második felében. A huszadik század elején megjelent ugyan két vékony válogatás írásainak magyar fordításaiból, ez azonban nem volt elég nevének fennmaradásához.

A német nyelvű kultúrában és irodalomban sokáig nagyon is élő volt az emléke, csak a huszadik század második felében kezdett rárakódni a feledés pora. Számos alkalommal megjelentek írásainak kötetekbe rendezett válogatásai. Siegfried Kösterich 1934-ben a frankfurti egyetemen doktori disszertációt nyújtott be Saphir prózastílusáról. Napjainkban az elektronikus térben egyre több publikációja és kézírata vált olvashatóvá és kutathatóvá, tudományos munkák születnek életművéről.

ÉLETE

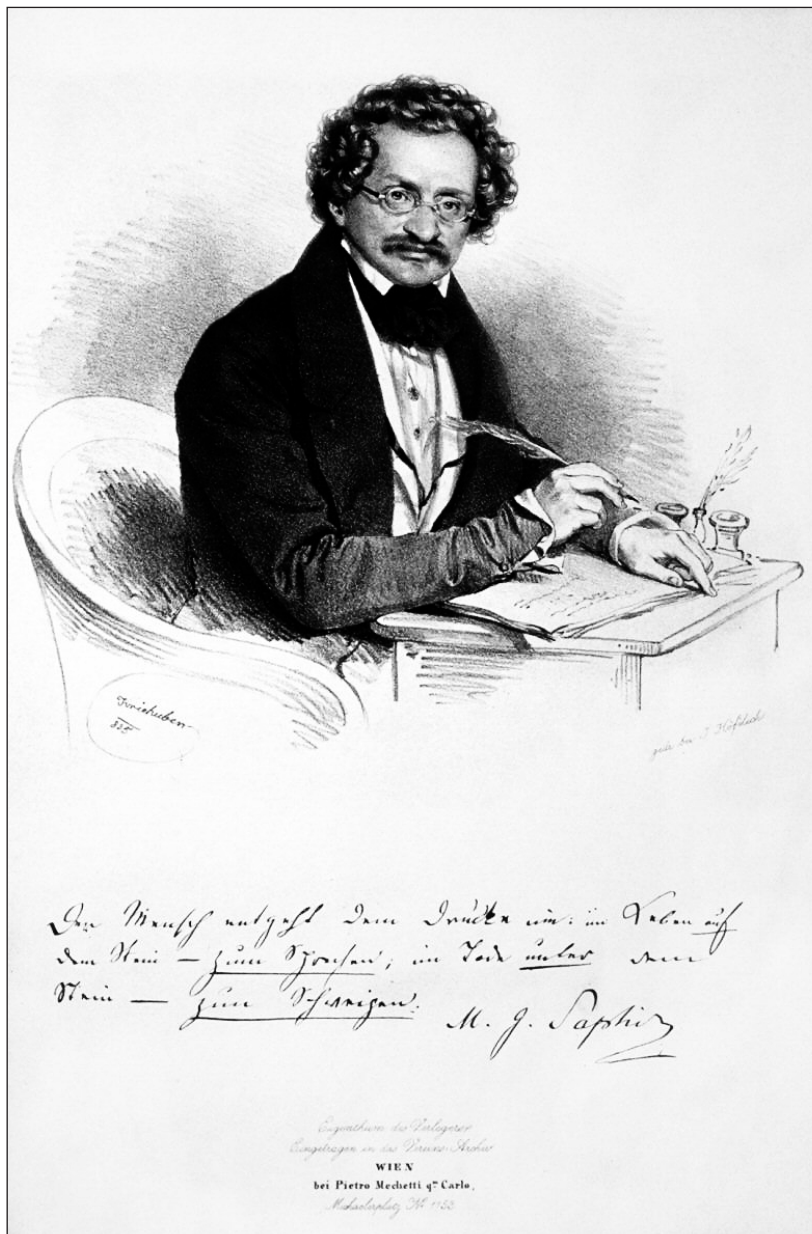
Családnevét voltaképpen II. József császárnak köszönheti, az ő rendelete kötelezett minden zsidó embert vezetéknev választására. Saphir maga meséli el egyik önéletrajzi töredékében családnevének születését. Nagypját, akit Israel Israelnek hívtak, be-

hívatta magához a helyi szolgabíró, hogy bejegyezze újonnan választott családnevét. A nagyapa tanácstalan volt, nem jutott eszébe megfelelő név. A szolgabíró sietett segítségére, rámutatva a nagyapa kezén viselt zafírgyűrűre, így lett a család közös neve, az akkori írásmódnak megfelelően, Saphir.

Az ékkő szerencsét hozott a családnak, jómódú kereskedőként, kulturált, megbecsült polgárként éltek Fejér megyében. A kis Moritz azonban igazi szellemi pályára vágyott. Először rabbi akart lenni, ezért is kereste fel anyja halála után a Samuel Landau vezette híres prágai Talmud-iskolát. Bár itt szívesen fogadták, elismerték ragyogó tehetségét, de hamarosan szűknek érezte az ezekből a tanulmányokból adódó lehetőségeket, és a világi tudományok felé fordult, a latin és a görög mellett megtanult németül, franciául, olaszul, hogy eredetiben olvashassa a szépirodalmat.

Bár 1813-ban apja hazahívta, hogy vegye át tőle az üzleti ügyek irányítását, hamar belátta, hogy Moritzra nem számíthat. Saphir 1814-ben Pestre költözött, itt jelentek meg első zsengei a *Pannonia* című folyóiratban. Első verseskötete sem váratott sokáig magára. Saphirt Adolf Bäuerle 1822-ben Bécsbe hívta, itt a *Wiener Theaterzeitung*, egy népszerű színházi lap munkatársa lett. Ironikus, néha egyenesen vitriolos stílus jellemzi színházi kritikáit és egyéb írásait. Ez sokaknak nem tetszett, 1825-ben ki is utasították a császárvárosból. Berlinbe költözött, ott több lapnál is jelentek meg írásai. Egy kortársa Saphir Berlinbe érkezését nevezte a berlini zsurnalizmus kezdetének. Éles nyelve miatt itt is egyre több ellensége akadt. Nyilvános veszekedésekbe keveredett, párbajra is kihívták. Henriette Sontag énekesnő nővéréről – más források szerint magáról az énekesnőről – írott gúnyverse miatt hatalmas botrány tört ki, majd a rendőrség megsértése miatt rövid elzárásra is ítélték.

1829-ben Münchenbe költözött, itt a művészetkedvelő I. Lajos bajor király vette pártfogásába. Ekkor alapította meg a Franckh fivérekkal közösen a rövid életű *Der Bazar für München* című lapot, majd a *Der deutsche Horizont*ot. Éles nyelve itt is sok ellen-



séget szerzett neki. Nem kímélte még királyi pártfogóját sem, így megvádolták felségsértéssel. München is el kellett tehát hagynia.

Münchenből Párizsba költözött, itt gyakran találkozott régi németországi íróbarátaival, Heinével és Börnével. Martin Bossage könyvkereskedő előadóesteket, írói felolvasásokat szervezett neki. Ezek nagyon jól sikerültek, még Louis Philipp francia király érdeklődését is felkeltették, aki meg is hívta Saphirt magához.

1831-ben visszatért Münchenbe, ahol rendezte kapcsolatát I. Lajos királlyal, aki még a Volkstheater intendatúrájának tanácsosává is kinevezte.

Ebben az időben tért át az evangélikus hitre.

1834-ben már újra Bécsben, kedvenc városában élt. Itt alapította meg *Der Humorist* elnevezéssel azt a satirikus napilapot, amelyet haláláig szerkesztett, és jórészt írt is.

Saphir benne élt a bécsi élet sűrűjében. Barátságai éppannyira legendásak voltak, mint ellenségeskedése Johann Nestroyjal. Az ifjabb Johann Strauss egy keringőt ajánlott neki. Saphir kétségkívül egyik első képviselője volt az állandóan úton levő, a közélet és a kultúra minden rezdülésére reagáló újságírónak. Karl Menerstein szerint ezek az utak „elképesztő hírnevet, rendkívüli népszerűséget és óriási bevételt hoztak neki.”

A sokasodó évek és kellemetlen epizódok hatására viselkedésében és írásaiban is némileg óvatosabb lett. Az 1848-as forradalom idején megválasztották a Forradalmi Írószövetség elnökének. Erről a poszt-ról hamarosan lemondott azonban, és Badenben várta meg az események kibontakozását. Fiatal íróársai ezt gyávaságként értékelték, és elfordultak tőle. Saphirt, akit egész életében üldözött a cenzúra, idős korában reakciósként, megalkuvóként bélyegezték meg.

Magánéletének persze nem tett jót a „szárguldó riporter” életformája. Felesége éppen egy felolvasói körút után hagyta el. Utána élettársi kapcsolatban élt Marie Gordon írónővel, aki álnéven számos színpadi darab létrejöttében vállalt szerepet. Tőle született Marie nevű lánya, aki annyira ragaszkodott apja emlékéhez, hogy végrendelete alapján 1913-ban annak sírjába temették.

ÉLETMŰVE

Válogatott műveinek gondozója, Karl Menerstein a legnagyobb és legtehetségesebb német humoristák egyikének nevezi őt. A humorista szón akkoriban nem vicces karcolatok, krockik íróját, stand up comedyk szövegének szerzőit értették, hanem olyan írókat, akik az irónia, a szarkazmus eszközével

mutatja fel az élet jelenségeit. Saphir vitriolos írásaiban nem kímélte a koronás főket, ünneplte művészeket, de a korabeli élet nyárspolgárait sem. A korabeli szóhasználat az ironikus vagy szatirikus stílusban író szerzőket, így Saphiron kívül Heinét és Börnét is humoros íróknak nevezte.

Ő maga egy 1855-ben írt párizsi jegyzetében megemlékezik arról, hogy meglátogatta két régi barátját a fény városában. Börnének már csak a sírjánál emlékezhet beszélgetéseikre és közös munkájukra, a másik barát, Heine pedig a maga által „matracsírnak” nevezett ágyon nyújtja Saphirnak „kis múmiakezet”. A három német humorista találkozott így – fejeződik be az írás –, a két nagy: az egyik halott, a másik haldoklik, s mellettük ő, a kicsi, a harmadik. Közös bennük az, hogy egyikre sem tart igényt Németország, sem élve, sem halva.

Saphir Heinéhez hasonlóan verseket is szerzett a kor romantikus stílusában – ezek életművének leginkább elavult darabjai. Írt számos színházi kritikát, ezek jó része annyira kötődik egy-egy előadás-hoz, színészi alakításhoz, hogy az utókor figyelmét aligha kelthetik fel. Írt újságcikkeket is, párizsi tartózkodása alatt például rendszeresen beszámolt német és osztrák olvasóinak a francia nagyváros életéről, jellegzetes figuráiról. Ezek egyszerű írások. Beszámolt például híres francia írókkal, Lamartine-nal vagy az idősebb Dumas-val folytatott beszélgetéseiről, ezek hihetetlenül frissek és érzéketesek ma is. Ahogy Dumas az interjú után leülteti őt a reggelizőasztalához, amelyen a legfinomabb pecsényék mellett sütemények, édességek és déligyümölcsök kényeztették a nemcsak íróknak, hanem gourmet-nek is híres házigazda és alkalmi vendége gyomrát, az nagyon sokat mond el a korról és a szereplőkről.

Elbeszéléseket, igazi romantikus novellákat is találunk írásai között. Ezek közül választottuk bemutatásra a *Magyar vagyok!* címűt. Ezt olvasva meggyőződhetünk arról, hogy Saphir nemcsak az íróniát kezeli mesteri módon, hanem a romantikus tirádákat is. Eredeti képei – mikor például a vihart az erdő sakáljának nevezi – jól érzékeltetik, mennyire mélyen él benne a magyar táj és a magyar emberek szeretete. Az érzelmes történet – az adott szóért az életét is feláldozó derék magyar honvéd sorsa – egy himnikus pacifista állásfoglalásba torkollik. Ez a fajta gondolkodás is ritka volt abban a korban, inkább az első világháború hatalmas emberáldozatai

indítottak el sokakat a béke mint abszolút alapérték megbecsülésének útjára.

Vannak Saphirnak csakugyan humoros írásai is. Ezeket nemcsak hírlapi megjelenésre szánta, hanem felolvasó körútjainak anyagául is szolgáltak. A huszadik századi konferanszok elődei ezek, amelyekben a megszólítások: „Hölgyeim! Uraim!” is jelzik, hogy nyolc-tíz percre kívánták lekötni a hallgatóság figyelmét. Egy csavaros gondolatmenetű darabot választottunk ki ezek közül, amelyben a női divaton élcelődik, amely egyre több testrészt – így például a nyakszirtet is – fedetlenül hagy. Hogyan szolgálja ez a viselet paradox módon mégis a közérkölcsök javulását, nos, ezt árulja el nekünk az író.

Harmadiknak egy hosszabb önéletrajzi részletet tárunk az olvasó elé. Ez kivételesen érdekes már a benne feltűnő életvilág miatt is: a zsidó élet a tizenkilencedik század eleji vidéki Magyarországon, majd az igazi polgárváros Prágában. Ez az írás megmutatja Saphir groteszk humorát – például amikor teltkarcsú kedvesét hol holdfényben fürdő székesegyházhoz, hol tengeri hajóhoz hasonlítja –, de felidézik nevelődésének útját és annak kacsaringóit is: hogyan jut el a talmudista tanulmányoktól a kortárs irodalmak és kultúrák mély ismeretéig.

Megismerjük belőle az embert is: ezt a szélhámosságig vállalkozó kedvű, életre, szerelemre, hírnévre éhes fiatalembert, aki egy magyar nagyközségből indulva koronás fő barátságáig jut el, s akit nem véletlenül nevez barátjának, s tekint magával azonos értékű alkotónak a korszak színe és virága.

Saphir saját fogalmazású sűrűségében az idő tengerének partján heverő, héjában az égi sugár hatására gyöngyöt nevelő osztrigának nevezi magát. Reméli, írja, hogy a gyöngy – írói életműve – némi szerencséjével túléli létrehozóját, az enyészet marta-lékává váló üres kagylóhéjat.

Három írásának közlésével ahhoz próbálunk hozzájárulni, hogy ennek a gyöngynek tiszta fénye átsugározzon századunkra is.

A fordítás alapjául szolgáló szövegeket ebből a gyűjteményes műből válogattuk:

M. G. Saphir's humoristische Schriften in vier Bänden. Ausgewählt und herausgegeben von Dr. Karl Mengerstein. Berlin Alfred H. Fried & Co Berlin, 1889.